

4. félévi beszámoló
Zsidi Gabriella (gabriella.zsidi@gmail.com)
Részecskefizika és csillagászat PhD program
Témavezető: Kóspál Ágnes

A dolgozat címe: A csillagkörüli anyag szerkezete és időfüggő tömegbefogás fiatal csillagokban

Bevezetés

A születőfélben lévő csillagok még körül vannak véve egy porból és gázból álló koronggal, melyből anyag hullik a csillagra, így építve fel azt. Az tömegbefogás folyamata (akkréció) alapvető fontosságú a csillagkeletkezés szempontjából, valamint a csillag és a korong kölcsönhatása fontos szerepet játszik csillagkörüli korong fizikai tulajdonságaink alakításában, mely korong a jövőben esetlegesen kialakuló bolygók szülőhelyéül szolgál. A legegyszerűbb modellek szerint a korong szerkezete szimmetrikus és a tömegbefogás (akkréció) időben állandó. A megfigyelések azonban azt mutatják, hogy a korong inhomogén szerkezetű és az akkréció időben változik. A kutatásom célja az időben változó tömegbefogás vizsgálata fiatal csillagokban fotometriai, spektroszkópiai és spektropolarimetriai módszerekkel. A következőkben röviden bemutatom a rendszereket, amelyeket a doktori munkám során eddig vizsgáltam, és minden alfejezet végén kiemelem az aktuális félévben végzett munkát (amennyiben volt ilyen az adott rendszerre).

Az eddig elért eredmények és az aktuális félévben elvégzett kutatások ismertetése

A V582 Aurigae Fuor típusú csillag fotometriai vizsgálata

A V582 Aur FU Orionis típusú fiatal eruptív csillag viselkedését vizsgáltam a Pizskéztetői Observatórium B , V , R és I szűrőkkel készült, a Telescopio Carlos Sanchez (TCS) J , H és K sávbeli, valamint a WISE műszer közép infravörös tartománybeli méréseit felhasználva. A V582 Aur viselkedését a 2018 január és 2019 február közötti időszakban tanulmányoztam. A megfigyelések szerint a forrás jelentős változékonyságot mutat optikai és közeli infravörös tartományban, amely a látóirányú extinkció változásával magyarázható. A jelen kutatásban feldolgozott mérések szerint a 2016-ban kezdődött minimum még jelenleg is tart. Amennyiben ezt az elhalványodást ugyanaz a porfelhő okozza, mint az Ábrahám et al. (2018) cikkben említett ~ 5 éves periódussal keringő felhő, akkor az a porfelhő viszkózus szétterülésére utal. Ugyanakkor a jelenlegi minimumot okozhatja egy, a rendszer belső régióját megközelítő, majd elhagyó porstruktúra is. A hosszú távú adatok elemzése utalhat a csillag általános halványodására is. Ebben az esetben a forrás ~ 80 éven belül visszatér a nyugalmi állapotába. Az eredményeket a *The Astrophysical Journal* folyóiratban 2019-ben megjelent szakcikk foglalja össze „The weakening outburst of V582 Aur” címmel (ld. publikációk).

A DR Tau nagy akkréciójú fiatal csillag vizsgálata

A DR Tau egy T Tauri típusú fiatal csillag, amely erőteljes akkréciót mutat. Az akkréciós folyamatot mind fotometriai, mind spektroszkópiai szempontból vizsgálom egy összetett adatsort elemezve. A fotometriai vizsgálathoz felhasználom a Kepler űrtávcső megfigyeléseit, valamint a vele egyidejűleg Pizskéztetőn készült B , V , R és I méréseket és a Spitzer űrtávcső adatait. Ezek a mérések napos-órás időskálán is mutatnak változékonyságot 1,4 magnitúdós maximális amplitúdóval. A többszínfotometria segítségével a megállapítható, hogy a fénygörbék alakja hasonló, azonban a változás amplitúdója a hosszabb hullámhosszak felé haladva csökken.

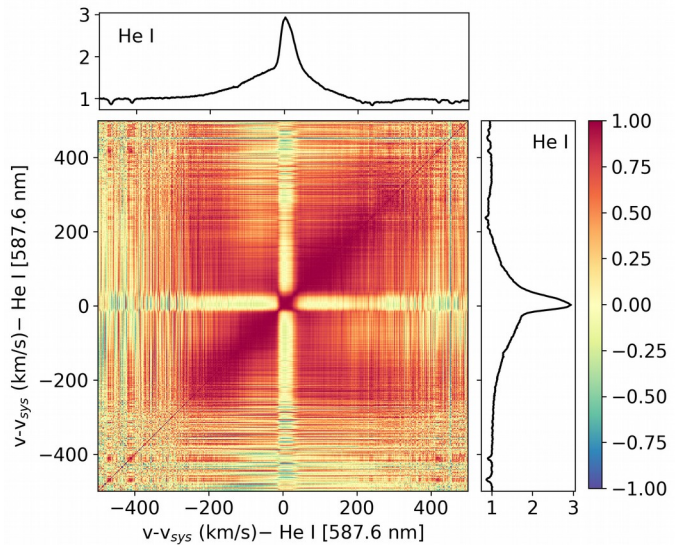
A spektroszkópiai vizsgálathoz a CFHT/ESPaDONs spektropolarimetriai műszerrel készült monitorozó adatsort használom, amely egy francia együttműködés révén áll a rendelkezésemre. A csillag spektrumában számos emissziós vonal található (pl. hidrogén Balmer- és Paschen-sorozat,

He I, He II, Ca II, Fe I, Fe II, O I, [O I], stb.), amelyek arról a komplex régióról hordoznak információt, ahol a csillag magnetoszférája és az akkréciós korong kölcsönhat. Ezen vonalak változását és morfológiai fejlődését vizsgálom.

Aktuális félévben végzett kutatások:

Az emissziós vonalak részletesebb vizsgálatát a korábbi félévekben a H α , H β , He I és Ca II vonalakkal, mint fő akkréciós nyomjelzőkkel kezdtem; ezt most kiterjesztettem a spektrumban található többi emissziós vonalra is. Az elemzett vonalakra kétdimenziós ön- és keresztkorrelációs diagramokat készítettem annak vizsgálata érdekében, hogy két spektrumvonal változásai korrelálnak-e egymással (1. ábra). A vonalprofil változása mellett a morfológiai fejlődést is elemeztem, az emissziós vonalakat komponensekre bontottam, és az egyes vonalkomponensek egymáshoz való viszonyát korrelációs analízissel vizsgáltam.

Ezen kívül meghatároztam a csillag fizikai paramétereit (pl. T_{eff} , v_{rad} , $v \cdot \sin i$, veiling) az átlagos spektrum alapján a ZEEMAN kódot használva. Mivel azonban a csillag erősen akkretál, azt várjuk, hogy a veiling éjszakáról éjszakára változik. Ennek vizsgálatára a csillagparamétereket az összes éjszakára egyenként meg fogom határozni. A vizsgálat eredményeiből egy szacikk előkészületben van. A kézirat előrehaladott állapotban van, azonban a polarimetriai adatsor elemzése és a csillag mágneses térképének elkészítése még hiányzik belőle. Ezt a hiányzó analízist a nyár folyamán szeretném hozzátenni.

1. ábra. A DR Tau He I vonalának kétdimenziós önkorrelációs mátrixa. A He I vonal nagyobb sebességekig kiterjedő széles komponense erős korrelációt mutat önmagával, míg a keskeny komponens nem mutat korrelációt a széles komponenssel.

Az akkréciós változékonyság vizsgálata a Chamaeleon I csillagkeletkezési régióban

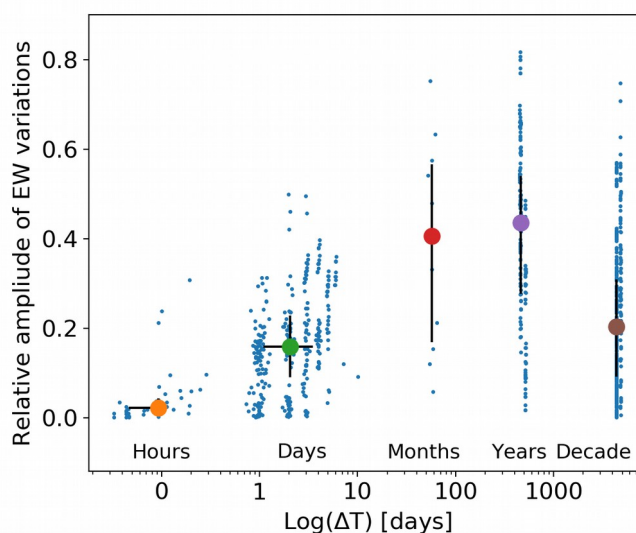
A projekt célja a Chamaeleon I csillagkeletkezési régió néhány objektumának vizsgálata fotometriai és spektroszkópiai eszközökkel az akkréciós változékonyság szempontjából. A projekt során elemezzük a VLT/ESPRESSO és a FEROS műszerek nagy felbontású optikai spektrumait, a TESS űrtávcső optikai fotometriai méréseit, valamint a SMARTS távcső *I*, *J*, *H* és *K* sávbeli méréseit. Ezen összetett adatsor lehetővé teszi az akkréciós változékonyság kinematikai vizsgálatát, a szél és a jetek hatásának detektálását a tiltott és a megengedett emissziós vonalak részletes vizsgálatával. Ezen felül a fotometriai adatsoron periódus analízist végezek az esetlegesen előforduló periodikus változások megtalálása érdekében, a többszínfotometria segítségével pedig a csillag fényességváltozásának lehetséges okait vizsgáltam.

a) CR Cha

A 2019-2020-as tanév során a nyertes ESO Studentship pályázatomban köszönhetően a fentebb említett adatsoron kezdtem el dolgozni CR Cha rendszerre koncentrálni, melyre korábbi évekből származó spektropolarimetriai mérések is rendelkezésemre állnak (HARPS mérések 2018-ból és AAT adatok 2006-ból).

Aktuális félévben végzett kutatások:

A félév során az eddigi eredmények szakcikkekben való összefoglalásán dolgoztam. A kézirat előrehaladott állapotban van, jelenleg a témavezetőktől kapott megjegyzéseken és javaslatokon dolgozom. Emellett a fotometriai periódus analízist a detektált emissziós vonalakra készített kétdimenziós periodogrammal egészítettem ki. Továbbá a rendelkezésre álló adatsor lehetővé teszi, hogy a csillag változékonyságát órától egy évtizedig terjedő időskálán is vizsgáljuk. Ennek érdekében a $H\alpha$ vonal ekvivalens szélességének változását vizsgáltam az elérhető összes időskálán (2. ábra). Az eredményeink azt mutatják, hogy a változékonyság amplitúdója csak a napos-hetes időskáláig növekszik. Az egyelőre nyitott kérdés, hogy az évtizedes időskálánál észlelt amplitúdó csökkenésnek fizikai oka van, vagy csak a kevesebb rendelkezésre álló adat okozta effektussal állunk szemben. Többek közt ennek, és a Chamaeleon I minta csillagainak a különböző (hónapos-éves) időskálákon megfigyelhető spektroszkópiai változásainak a vizsgálata céljából nyújtottunk be egy távcsőidő pályázatot az ESO P108 felhívására. A pályázat jelenleg bírálat alatt áll.

2. ábra. A CR Cha $H\alpha$ vonal ekvivalens szélességének változása különböző időskálákon.

b) VW Cha, WX Cha

A Chamaeleon I minta többi csillagának vizsgálatát témavezetőm kutatócsoportjának egyik tagjával együttműködve végzem, jelenleg a VW Cha és a WX Cha rendszerekre fókuszálva.

Aktuális félévben végzett kutatások: A T Tauri csillagok spektrumához gyakran hozzáadódik egy további kontinuum emisszió, ami az akkréció által fűtött gáztól származik – ez az úgynevezett veiling. A spektrumok abszorpciós vonalai közül először a Li I vonal alapján számoltam veilinget. Majd elkészítettem a spektrumok vörös oldalán lévő abszorpciós vonalak alapján egy átlagos vonalprofilt a "Least Squares Deconvolution" módszert alkalmazva, és ez alapján is meghatároztuk a veilinget minden éjszakára. Ezen kívül megvizsgáltam, hogy az azonos éjszakán készült spektrumok mutatnak-e változást. Az azonos műszerrel, néhány perces különbséggel készült mérések azonosak, így a következő vizsgálatokhoz már ezek átlagolt spektrumait fogjuk használni jobb jel/zaj arány elérése érdekében. A két különböző műszertől származó, azonos éjszakán néhány óra különbséggel készült mérések viszont némiképp eltérnek, így megvizsgálom, hogy a különbségnek valódi fizikai, vagy csak instrumentális oka van.

V555 Ori

A Gaia űrtávcső teljes égbolt felmérést végez, mely során mintegy 1,5 milliárd csillag pozícióját, hőmérsékletét, fényességét méri. A felmérés Gaii Alert programjának lényege, hogy a nagyon különös viselkedést mutató csillagok esetén riasztást tesz közzé. Ilyen riasztást történt 2017 januárjában a V555 Ori (Gaia 17afn) esetén is, amikor a csillag ~1,4 magnitúdós felfényesedést mutatott. Ennek vizsgálatára indult egy „follow-up” program, melynek során a Piszkestetői Observatórium méréseinek egy részének felvételében és feldolgozásában vettem részt. A Szegedi-Elek Elza és Nagy Zsófia által vezetett projekt kiegészült további optikai és infravörös fotometriai mérésekkel (SMARTS/CTIO2 1.3 m távcső, Chile) és nagy felbontású optikai spektrumokkal (FEROS), illetve archív adatokkal. A tanulmányt 2021-ben publikálták az MNRAS folyóiratban.

Piszkéstetői Obszervatórium

Részt veszek a Piszkéstetői Obszervatóriumban folyó munkában, ahol a saját kutatásomhoz szükséges mérések egy részének elvégzése mellett lehetőségem van más projektekkel kapcsolatos észlelésekben is segédkezni, illetve az adatok feldolgozásához szükséges kalibrációs képek elkészítésében is közreműködök. Megegyezés alapján a piszkéstetői észlelők is társszerzők közé kerülnek az általuk készített méréseket felhasználó publikációkban, így kerültem néhány szupernóvával foglalkozó szakcikk társszerzői közé.

Pályázati tevékenység a félévben

- Első szerzője voltam az ESO P108 felhívására a VLT/ESPRESSO műszerre „Examining the intermediate timescale variations in young Chamaeleon I stars” címmel benyújtott távcsőidő pályázatunknak. A pályázat jelenleg bírálat alatt áll.
- Szabó Zsófiával elkészítettük kutatócsoportunk 2021. május 6 – szeptember 2. időszakra szóló távcsőidő pályázatát a Piszkéstetői Obszervatórium műszereire.

Tanulmányi tevékenység a félévben

- Radio Astronomy II. (6 kredit)
- Irányított kutatómunka (18 kredit)
- Astrobiology (6 kredit, külföldön elvégzett tanegység elfogadtatva)

Konferenciák a félévben

- 20.5 Cool Stars Conference (2021. március 2-4., virtuális), „*Probing accretion variability in CR Cha with TESS and high-resolution spectroscopy*” (poszter)
- TESS Science Conference II (2021. augusztus 2-6., virtuális), „*Photometric and spectroscopic study of the mass accretion in the T Tauri system VW Cha*”, (benyújtott absztrakt, visszajelzés június elején várható)

Szakmai közéleti tevékenység a félévben

- 2021.02.14., 2021.02.21., 2021.05.02: Online ismeretterjesztő előadások a Svábhegyi Csillagvizsgáló szervezésében (cím: Extrém csillagok: törpék, óriáscsillagok és csillagtetemek; Csillagkeletkezési régiók, nyílthalmazok és gömbthalmazok; Tabuk és városi legendák a csillagászatban – kérdések és válaszok égen-földön)
- Ismeretterjesztő cikkek a Svábhegyi Csillagvizsgáló honlapján „73 másodperc a levegőben – Az 1986-os Challenger katasztrófa” és „Kisbolygó vadászatra fel! (63) Ausonia, (3) Juno, (30) Urania és (5) Astraea oppozícióban” címeikkel
- Csatlakoztam a Svábhegyi Csillagvizsgáló előadóihoz, akikkel távcsöves bemutatókat tartunk.

Elismerések

- Sikeres ÚNKP Felsőoktatási Doktori Hallgatói, Doktorjelölti Kutatói Ösztöndíj pályázat a 2020/21-es tanévre

Publikációk a képzés alatt

- Nagy, Zs.; ...; Zsidi, G.; ... „*Dipper-like variability of the Gaia alerted young star V555 Ori*”; MNRAS, Volume 504, Issue 1, pp.185-198 (2021)
- Manara, C. F.; ... Zsidi, G.; ... „*PENELLOPE: the ESO data legacy program to complement the Hubble UV Legacy Library of Young Stars (ULLYSES) I. Survey presentation and accretion properties of Orion OB1 and σ -Orionis*”, A&A (elfogadva)
- Zhang, J.; ... Zsidi, G.; ... „*SN 2018zd: an unusual stellar explosion as part of the diverse Type II Supernova landscape*”, MNRAS, Volume 498, Issue 1, pp.84-100 (2020)
- Könyves-Tóth, R.; ... Zsidi, G.; ... “*Constraints on the Physical Properties of SNe Ia from photometry*”, The Astrophysical Journal, Volume 892, Issue 2, id. 121 (2020)
- Zsidi, G.; Ábrahám, P.; Acosta-Pulido, J. A; Kóspál Á., Kun M.; Szabó Zs. M.; Bódi A.; Cseh B.; Castro Segura, N.; Hanyecz O.; Ignác B.; Kalup Cs.; Kriskovics L.; Mészáros L.; Ordasi A.; Pál A.; Sárneczky K.; Seli B.; Sódor Á.; Szakáts R., “*The weakening outburst of the young eruptive star V582 Aur*, The Astrophysical Journal, Volume 873, Issue 2, article id. 130, 6 pp. (2019)
- Szalai, T.; ... Zsidi, G.; ... , “*The Type II-P Supernova 2017eaw: From Explosion to the Nebular Phase*”, The Astrophysical Journal, Volume 876, Issue 1, article id. 19, 24 pp. (2019)
- Li, W. ; ... Zsidi, G.; ... , „*Photometric and Spectroscopic Properties of Type Ia Supernova 2018oh with Early Excess Emission from the Kepler 2 Observations*”, The Astrophysical Journal, Volume 870, Issue 1, (2019) article id. 12, 33 pp.
- Dimitriadis, G.; ... Zsidi, G.; ... , „*K2 Observations of SN 2018oh Reveal a Two-component Rising Light Curve for a Type Ia Supernova*”, The Astrophysical Journal Letters, Volume 870, Issue 1, article id. L1, 16 pp. (2019)

Konferencia kiadvány

- „Probing accretion variability in CR Cha with TESS and high-resolution spectroscopy”, Zsidi, G.; Hussain, G.; Manara, C.; Ábrahám, P.; Kóspál, Á.; The 20.5th Cambridge Workshop on Cool Stars, Stellar Systems, and the Sun (CS20.5), virtually anywhere, March 2-4, 2021. Online at <http://coolstars20.cfa.harvard.edu/cs20half>, id.239
- Brightness variations of young Sun-like stars from ground-based and space telescopes, Zsidi, G.; Kóspál, Á.; Ábrahám, P.; Szabó, R.; Cseh, B.; Sárneczky, K.; Sódor, Á.; Szakáts, R.; Vida, K.; Vinkó, J., 2020, Origins: From the Protosun to the First Steps of Life. Proceedings of the International Astronomical Union, Volume 345, pp. 380-382
- Spots, flares, accretion, and obscuration in the pre-main sequence binary DQ Tau, Kóspál, Á.; Ábrahám, P.; Zsidi, G.; Vida, K.; Szabó, R.; Moór, A.; Pál, A., 2020, Origins: From the Protosun to the First Steps of Life. Proceedings of the International Astronomical Union, Volume 345, pp. 314-315
- An UXor among FUors: extinction-related brightness variations of the young eruptive star V582 Aur, Ábrahám, P.; Kóspál, Á.; Kun, M.; Fehér, O.; Zsidi, G.; Acosta-Pulido, J. A., 2020, Origins: From the Protosun to the First Steps of Life. Proceedings of the International Astronomical Union, Volume 345, pp. 390-392